

УДК 677.024.01(477.8)

ПЕРЕПЛЕТЕННЯ НИТОК В ТКАНИНІ: ДО ПИТАННЯ ПРО ТКАЦТВО ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ

Тищук М.В.

(Київський державний інститут декоративно-прикладного мистецтва
і дизайну ім. Михайла Бойчука)

У статті розглянуто історію формування переплетень ниток, отриманих з луб'яних культур, у тканинах, виготовлених на ручних ткацьких верстатах в умовах Західного Полісся та за його межами, а також їх значення у різних періодах людського життя.

Ключові слова: переплетення ниток, тканина, ткацький верстат, полотняне, репсове, саржеве й атласне переплетення, значення в житті людини.

Розгляд питання переплетення ниток у тканині в його історичному контексті неминуче ставить автора перед необхідністю вибору методів викладу матеріалу. З одного боку мова мала б йти про достатній рівень підготовки читача у досить специфічному питанні, яким є ткацтво – процес виготовлення сурових (необроблених) тканин на ручному ткацькому верстаті шляхом їх взаємного переплетення, оскільки воно й виникло як ремесло та мистецтво внаслідок різних видів переплетення ниток [1]. З іншого – неминучість і необхідність введення його в достатньо специфічний понятійний апарат феномену ткацтва, що, на думку автора, неминуче розширить і загальну, і спеціальну знанневу базу читача та науковця загалом. Розгляд стосовно етнокультурного регіону, населеного поліщуками (жителями Полісся), зокрема, його західної частини, також не випадковий. Він обумовлений певною їх відокремленістю фізико-географічними, кліматичними та соціальними умовами аж до кінця 20-х років ХХ століття.

Ткацтво як соціокультурний феномен, виникло достатньо давно. За останніми археологічними відомостя-

ми, а саме вони за характерними відбитками тканого матеріалу на днищах керамічних виробів дали та продовжують давати матеріальні свідчення про час і місце виготовлення, характер і типи переплетення ниток прядива, виконані найдавнішими ткачами [2-4].

Ткацтво неминуче асоціює з поняттям «ткацький верстат». Історія створення ткацького верстата достатньо тривала у просторі та часі, тому в цілому характерна якісним переходом від вертикального (або кросен) до горизонтального типу ткацького верстата [5]. Первісним верстатом або протOVERSTATOM прийнято вважати вертикальний верстат (до речі, його зображення зустрічаються навіть на грецьких керамічних виробках). Слід зауважити при цьому, що вертикальний тип верстата витримав випробування часом і зберігся як тип робочого пристрою для виготовлення килимів і гобеленів [5].

Результатом подальшого вдосконалення двох взаємозв'язаних процесів – ускладнення будови ткацького верстата та техніки ткання став горизонтальний верстат [6, с. 61, 235]. Він отримав широкий розвиток з кількох причин. По-перше, він, удосконалюю-

чись ткачами-практиками, збільшував продуктивність праці та забезпечував необхідну якість тканих виробів, зокрема, через привабливість їх зовнішнього вигляду з елементами декорування, пропонованими виробниками. По-друге, дозволив урізноманітнити переплетення ниток, що сприяло подальшій спеціалізації використання готових тканих матеріалів у різних випадках річного та життєвого циклів життя жителів Західного Полісся. По-третє, став значною мірою впливати на добробут і матеріальні статки родин, які займалися ткацтвом. Природно, що були й інші причини поширення. Водночас залучено писемні джерела з інших територій Російської імперії, а потім СРСР, що, на нашу думку, дасть змогу зробити порівняльний аналіз з погляду історії питання.

Без сумніву, важливим складовим елементом нашого уявлення про тканину бачаться нитки для ткання. В історії українського народу отримання ниток крученням для виготовлення тканин нерозривно пов'язано з традиційною агрокультурою різних регіонів України, зокрема, сезонним циклом робіт з вирощування та переробки основних луб'яних культур – конопель і льону [7, 8]. Ці процеси виявилися тісно поєднаними з фізико-географічними та кліматичними умовами, взаємозв'язком і взаємозалежністю між абіотичними, біотичним й антропогенними факторами. Крім того, широке використання вовни для виготовлення тканин неминуче пов'язувалося з розведенням овець з отриманням від них цього основного матеріалу для прядива тваринного походження. Зрештою, розведення овець сформувало окрему галузь аграрного комплексу – вівчарство [9].

Переплетення ниток, виникаючи при цьому орнаменти достатньо широко та різнопланово вивчалися українськими вченими-

мистецтвознавцями, художниками та технологами.

Для усвідомлення різних аспектів переплетення ниток у контексті розуміння ткацтва як цілісного явища слід відзначити праці Ф. Вовка (1916), В. Кравченка (1917), Г.Павлуцького (1927), М. Новицької (1930), А. Ходосова (1930), Е. Цейтлина (1940), С. Колоса (1949), М. Хургіна (1949), М. Бавструка (1957), С. Сидорович (1959), О. Нестор (1984, 1997), А. Жук (1985), М. Селівачов (1987,1989), Є. Арофікіна (1993,1995), О. Никорак (2004), С. Нечипоренка (2005), М. Вязло (2009), М. Назарчук (2012), Т.Лупій (2002), В. Винничук (2004), Л.Орел (2010).

Аналіз опублікованих наукових праць, що стосувалися переплетення ниток у витканому матеріалі, а також інших досліджень, де техніка переплетень ниток згадувалася побіжно, дозволив виокремити їх власні назви та зробити висновок, що всі вони виникли в результаті високої професійної майстерності ткача (ткалі). Це в професійному плані. У технологічному всі види переплетень (при тканні вручну) – результат оригінального використання та комбінування ходу підніжок у процесі ткання: у зв'язку з цим опускаються шохтини, що приводить до зміни формування зіву та самого переплетення, відтак, відбуваються зміни в орнаментальному рисунку переплетення [10].

Один з відомих дослідників і практиків декоративно-прикладного мистецтва С.Г. Нечипоренко (1922-2014) з приводу переплетення в декоративних тканинах, зокрема, та розуміння цілісності процесу висловився так: «Щоб виготовити тканину, потрібно мати сировину, ткацьке обладнання, барвники..., знати, як мусять переплітатися нитки» [5, с. 5].

Тому на основі проведеного аналізу наявних джерел і власного досві-

ду, зважаючи на достатній період навчання та спільної роботи зі знаним теоретиком і практиком переплетень С.Г. Нечипоренком, нами виділено наступні техніки переплетень: полотняне (припускаємо, що воно належить до найдавніших), репсове, саржеве, атласне (атласно-сатинове).

Полотняне переплетення для виготовлення тканини вимагає переплести нитки основи з нитками піткання (утоку). Має головні відмінні ознаки – нитки основи і піткання в полотняному переплетенні чергуються через одну. Полотняне переплетення разом з репсовим і атласно-сатиновим склали, на думку окремих фахівців (М. Бавструка, 1951, 1957; С. Нечипоренка, 2005) клас гладких переплетень. Крім того, на думку М. Бавструка: «У тканинах полотняного переплетення нитки основи та піткання переплітаються через одну нитку. Це дає максимальну кількість згинів ниток і створює тісний зв'язок між основними та пітканевими нитками. Завдячуючи цій особливості, тканини полотняного переплетення відзначаються більшою жорсткістю та міцністю» [11, с. 30].

Окремим дослідженням ткацтва, як процесу переплетення ниток для отримання тканини стала дисертаційна робота дослідниці О. Нестор (1984) [12]. Розвиток ткацтва від другої половини ХІХ століття вона подає через товарно-грошові відносини, пов'язуючи цей процес з капіталізацією виробничих відносин, що бачиться саме даниною тогочасній панівній науковій теорії. Водночас, вона підкреслила, що переважаючим типом переплетення ниток було полотняне. Однак народні майстри у зазначеному регіоні зазнавали конкуренції з боку виробників тканини на промислових верстатах, що, зрештою «поступово руйнувало традиції домашнього ткацтва, обсяги якого і так скорочувалися з розвитком кустарного та фабричного

виробництва тканин. Поступово приходять до занепаду самобутні риси місцевої самобутньої культури» [12, с. 7]. Але, на її думку, «у радянський період воно (домашнє ткацтво) втрачає попереднє виробничо-економічне значення і стає частиною художніх промислів, котрі розвивають кращі традиційні риси народного ткацтва» [12, с.7].

Істотним теоретичним внеском у теорію та практику виготовлення тканин полотняним переплетенням бачиться робота І.І. Смирнова [13]. Провівши системний аналіз близько тридцяти досліджень попередників, він зробив загальні висновки та надав у вигляді рекомендацій ті нові теоретичні узагальнення (17 позицій), які, на нашу думку, можна використати в теоретичній частині курсу «Теорія ткацьких переплетень». В сьгоднішніх умовах особливого значення набувають запропоновані вченим теоретичні основи питання про вплив будови тканини на її зносостійкість.

Слід зауважити, що в теоретичних дослідженнях певна частина вчених-технологів ткацького виробництва пропонують контрверсійне трактування вже давно відомих переплетень. Так, С. Бурдін (1959) ввів до наукового обігу поняття «гарнітурове переплетення», зауваживши: «Гарнітурове переплетення, в нинішній час його звичайно називають полотняним переплетенням...» і далі висуває власну версію-тлумачення вже, здавалося б, усталених понять: «... зі сказаного вище стає зрозумілим, що структура рисунку гарнітурового переплетення неправильно обґрунтована, так як насправді це одне з найпопулярніших переплетень являє собою не що інше, як звичайну саржу 1/1» [14, с. 25].

Крім того, практично всі мистецтвознавці та практики розрізняють похідні від полотняного переплетення. Їх кілька. Перше з них – репс або

рипс. Характерною особливістю такого виду тканини є наявність виразних рубців на тканині по горизонталі (при пітканевому репсовому переплетенні). При основному репсовому переплетенні отримують тканину під назвою репсова основа. Друге називають рогожка або панама. При такому переплетенні нитки основи або піткання, що лежать поруч, переплітаються однаково – групою, тому рогожка або панама зберігають основні риси полотняного переплетення. Тканини, виготовлені таким переплетенням (рогожкою або панамою), називають двобічними.

Окремим видом є саржеве переплетення. Зовнішній вигляд таких тканин відрізняється від полотняного наявністю діагональних ліній, що йдуть по тканині зліва нагору направо, або справа нагору наліво. На думку мистецтвознавців і практиків: «у багатьох випадках діагоналі лежать на тканині фасонно» [5, с. 21]. Цікавим бачиться додаткове уточнення, знайдене у М. Бавструка; воно дозволяє швидко та достовірно визначити саме саржеве переплетення: «Характерною особливістю саржевого переплетення, або просто саржі, бачаться навскісні лінії (діагоналі)», які, за умови однакової щільності основи та піткання, розташовуються під кутом в 45 градусів до довжини тканини» [11, с. 36].

Атласно-сатинове переплетення (деякі автори дають узагальнюючу назву – атласне) відрізняється від полотняного та саржевого переплетень своєю поверхнею, яка блискуча на зовнішній вигляд. Атлас утворюється з ниток основи, фактично, більшість ниток основи лежить на поверхні тканини, покриваючи піткання.

Сатин. Лицьова створена також утворена нитками піткання, але на поверхні тканини лежить менше ниток основи, які покривають піткання.

Такого ж поділу переплетення

ниток дотримувався І. Жаворонков (1946). Він виділяв полотняне переплетення з відповідними ознаками. Він, як і С. Нечипоренко, виділив саржеве, але ввів і другу його назву – кіперне переплетення, характерне тим, що на поверхні тканини утворюються косі смуги, тобто діагоналі. Якщо українські науковці вжили темнім атласно-сатинове переплетення, то І. Жаворонков вважав їх тотожними і називав – атласне або сатинове [15]. Узагальнюючи питання про цілісність явища переплетення ниток в ході виготовлення тканини, від зауважив: «При побудові тканини в більшості випадків нитки основи мають більше значення, ніж піткання, оскільки основа утворює ніби каркас тканини» [16, с. 15]. Цим самим він солідаризується з думкою І.І. Смирнова про міцність і зносостійкість тканин.

Оцінюючи атласне переплетення ниток, М. Бавструк, зокрема, систематизував його види за наступними ознаками: «Атласне переплетення з довгими перекриттями основи називається основним атласом чи просто атласом, а з довгими перекриттями піткання – пітканевим атласом або сатином. Для отримання якісної та красивої тканини атласного переплетення потрібно посилювати щільність ниток основи та піткання, при цьому для основного атласу потрібна більша щільність (ниток) основи, аніж піткання, а для сатину навпаки» [11, с. 44].

Викладачі системи підготовки фахівців для ткацької промисловості у своїх підручниках і навчальних посібниках також порушували питання переплетення ниток в процесі виготовлення тканин на механічних ткацьких верстатах. Так, Н. Міненко (2001) підкреслила: «Україна завжди була багатою на прядильну сировину. Ще у VII-VI століттях до н. е. з льону, конопель та вовни виготовляли тканини з простим полотняним, репсовим і саржевим

переплетеннями» [16, с.3].

Цікавим з погляду порівняння ткацьких традицій українського й узбецького народів бачиться наукова праця Н. Уразова (1971), де автор виділяє клас човникових тканин. Далі він поглиблює диференціацію, виділяє підклас простих човникових тканин, потім групу головних (базових тканин). Уже в підгрупі вказує характерними для Узбекистану полотняне, саржеве й атласне переплетення ниток в тканині [17]. Власне, це співпадає з вітчизняною систематизацією переплетень. Репсове переплетення ниток дослідник відніс до групи похідних, підгрупи полотняних, але виділив два окремих види – напіврепс і репс. Сюди ж відніс і рогожку [17, с. 81].

Інтеграційно-інтернаціональною та найбільш відповідною тогочасним радянсько-болгарським відносинам бачиться колективна монографія «Будова тканини і сучасні методи її проектування» [18]. На наш погляд, вона цікава тим, що дає принципово іншу систему поділу тканин за утилітарним принципом – практичного значення для сучасної людини. Тому щодо класу тканин автори зробили наступний поділ на групи: одягові, декоративні та вологовбираючі тканини. В свою чергу, група одягових тканин поділена на бавовняні, лляні, вовняні та шовкові тканини. В питаннях систематизації тканин за їх складом (однорідні, з основою і пітканням, отриманими з волокон одного роду; неоднорідні – в яких нитки основи або піткання складаються з волокон різного роду) автори монографії близькі до поглядів узбецького вченого Н. Уразова [17].

Наступний групу переплетень склали декоративні сіро-білі, їх ще називають тіньові або підніжкові, – тканини, які вироблялися як ужиткові від початку християнізації України [19, 20]. Вони, на думку окремих дослідників (Нечипоренко, 2005), систе-

матизуються за призначенням використовувати у певний період життя людини, тому вирізняють ритуальні та господарські тканини. Сюди віднесено: простирадла, настільники, рушники, рядна, рядюжки, доріжки.

Особливого значення надавали настільникам, що їх виготовляли за різними техніками переплетень з включенням ниток, пофарбованих у червону, синю чи коричневу барву, щоб настільники закінчувалися смужками саме такого забарвлення. Відповідно, на Різдво Христове та Великдень застеляли стіл настільниками із графічним зображенням символів хреста. На інші християнські свята, наприклад, Святої Трійці, Духів день, П'ятидесятницю застеляли настільником, що мав більш декоративне оформлення і нагадував символ «грядка з огірками». Його ж стелили і на Преображення Господнє, Спаса, Успіня Пресвятої Богородиці. На Хрещення Господнє (Водохреща) застеляли настільник з рисунком «гречка». Цілком очевидно, що такого роду святкові настільники використовували і при інших важливих родинних або сімейних подіях, наприклад, при народженні дитини, її хрещенні, одруженні, похоронах тощо.

Крім того, за кольором ниток і переплетенням тканини були монохромними та поліхромними. До монохромних належали сіро-білі (тіньові), де піткання було вибіленим, в основі – натуральний колір конопляного або лляного волокна. Плахтові тканини належали до поліхромних, вони виготовлялися в основному двома прийомами – човниковою технікою чи узор наводився перебором вручну, тому кожна клітинка мала інший колір.

Нами виокремлено перебірні тканини з метою деталізації процесу виготовлення тканин полотняним переплетенням. Перебори народні майстри здійснювали на основі полотняно-

го або репсового переплетення. Обидва переплетення відносяться до двобічних, оскільки лицьова сторона (позитив візерунка) та виворотова (негатив візерунка) однакові. На відміну від них однобічний та рушниковий мають настили піткання лише з лицьової сторони виготовленої тканини. На нашу думку однобічний сприймається споживачем більш ефектно за рахунок рельєфних пітканевих настилів.

Човникові тканини, перш за все декоровані поперечно-смугасті тканини (Колос, Хургін, 1949), в яких кольорове піткання з допомогою човника на всю ширину (від пруга до пруга) прошиває полотно на певних ділянках в процесі ткацтва.

Торкаючись складу вже виготовлених тканин, Н. Уразов (1971) класифікує їх за наступними ознаками: однорідні (тканини з одного виду сировини, наприклад, вовни чи шовку); неоднорідні (тканини, у яких склад сировини основи та піткання різний, наприклад, напіввовняні); змішані (у яких тканина вироблена з ниток суміші декількох видів волокон) [17].

Окрім того, існує класифікація переплетень за складністю візерунку, витканого на тканині. Вони розміщуються в такому порядку: перебір дво-

бічний, перебір репсовий (двобічний), перебір «під парки» або рушниковий, перебір однобічний, перебір миропільський (однобічний) [21, с. 5].

Узагальнюючи достатньо багату джерельну базу досліджень з історії становлення і розвитку переплетень ниток, отриманих з лубовмісних рослин, характерних не просто для агрокультури України, а для конкретного етнографічного регіону, яким бачиться Західне Полісся, слід зазначити, що на агрокультуру вирощування лубовмісних культур впливають різноманітні фактори: неживої, живої природи та окремих фактор, викликаний діяльністю людини – антропологічний.

На завершення слід підкреслити думку про те, що на території Західного Полісся, як етнографічному регіоні, вивчення питання про переплетення ниток при виготовленні тканини на основі вивчення джерел наявності специфічних особливостей, що виявляються, перш за все, в оздобленні виготовленої тканини. Втім, типи переплетення ниток спільні для всіх регіонів України та за її межами, чим, власне, формується уявлення про одينية або окреме в контексті загального або спільного.

ЛІТЕРАТУРА

1. Новицька М.О. До питання про текстиль трипільської культури / М.О. Новицька // Т.П. – К.: Археологія, 1948. – С. 44-61.
2. Новицкая М.А. Узорные ткани трипольской культуры (по материалам раскопок у с. Стена) // КСИА. Вып. 10. – К.: Изд-во Ан УССР.
3. Косаківський В. А. Очеретний В. В., Прилипка В. П. Відбитки тканин на кераміці із пізньотрипільського поселення Ялтушків на Поділлі / В. А. Косаківський, В. В. А. Очеретний, В. П. Прилипка // Подільська старовина: Збірник наукових праць. – Вінниця, 1998. – С. 29-40.
4. Кухаренко Ю. В. Древнее Полесье (по материалам археологических

исследований) / Ю. В. Кухаренко. – М.: 1965. – 30с.

5. Нечипоренко С. Г. Декоративні тканини та килими. Альбом-посібник / С. Г. Нечипоренко. – К.: ПФ «Оранта», 2005. – 430 с. – С. 10.

6. Верстат ткацький. Шевченко Є. І. Українська народна тканина. – К.; Артанія, 1999. – 419 с., іл.

7. Кузьмін Ю. Збирання і первинне перероблення льону і конопель / Юрій Кузьмін. – Харків: Держзльгоспвидав, 1933. – 40 с.; Соколова В. Льони українського Полісся / В. Соколова. – Харків: Держзльгоспвидав, 1932. – 32с.

8. Андрійченко Д. Коноплі та льон / Дмитро Андрійченко. – Харків: Держсільгоспвидав, 1934. – 104 с.

9. Беженар І.М. Щодо необхідності відродження галузі вівчарства в Україні / І.М. Беженар // Вісник Степу: науковий збірник. Ювілейний випуск до 80-річчя заснування Національної академії аграрних наук та 100-річчя Кіровоградського інституту АПВ. Матеріали V11 Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених і спеціалістів «Агропромислове виробництво України – стан та перспективи розвитку» 24 березня 2011 року / Національна академія аграрних наук України. – Кіровоград: КОД, 2011. – 228 с. – С.210-212.

10. Переплетення. Українська радянська енциклопедія. – К.: ГР УРЕ, 1982. – Вид. II. – Т. 8. – С. 255.

11. Бавструк Н.Ф. Курс ткацьких переплетеній: строение, аналіз і патронирование художественно-декоративных тканей / Н.Ф. Бавструк. – М.: Искусство, 1951. – 343 с.

12. Нестор А.Т. Народное ткачество Украинского Полесья (конец XX - начало XX в.): автореф. дис. канд. ист. наук 07.00.07 / Нестор Александра Теодоровна. – Минск, 1984. – 19 с.

13. Смирнов В.И. Теоретические исследования строения ткани полотняного переплетения / В.И. Смирнов. – М.: Ростехиздат, 1960. – 100 с.

14. Бурдин С.А. Техника построения ткацкого рисунка / С.А. Бурдин. – М.: Государственное научно-техническое издательство литературы по легкой промышленности, 1959. – 119 с.

15. Жаворонков И.С. Ручное ткачество / И.С. Жаворонков. – М.: ГИ Местпрома РСФСР, 1946. – 72 с.

16. Міненко Н.Г. Ткацькі переплетення: Підручн. для проф.-техн. навч. закладів / Н.Г. Міненко. – К.: Вікторія, 2001. – 132 с.

17. Уразов Н.Х. Строение и проектирование тканей / Н.Х. Уразов. – Ташкент: «Укитувчи», 1971. – 262 с.

18. Дамянов Г.Б. Строение ткани и современные методы ее проектирования / Г.Б. Дамянов, Ц.З. Бачев, Н.Ф. Сурнина. [Под ред. Канд. техн. наук Н.Ф. Сурниной]. – М.: Легкая и пищевая промышленность, 1984. – 237 с.

19. Християнізація Руси-України Енциклопедія українознавства. Словникова частина [У 10 т.]. Наукове товариство ім. Шевченка (год. ред. проф. д-р Володимир Кубійович). Т. 10. – Львів: Наукове товариство ім. Шевченка, 2000. – С. 3636-3638.

20. Полонська-Василенко Н.Д. Історія України / Н.Д. Полонська-Василенко. – К.: 1992. – Т. 1. – С. 981.

21. Молчанов В.С. Узорное народное переборное ткачество / В.С. Молчанов. – М.: КОИЗ, 1960. – 30 с.

Тищук М.В. *Переплетение нитей в ткани: к вопросу о тепчестве Западного Полесья. В статье рассмотрено историю формирования переплетения нитей, полученных из лубяных культур, в тканях, изготовленных на ручных ткацких станках в условиях Западного Полесья и за его пределами, а также их значение в разные периоды человеческой жизни.*

Ключевые слова: *переплетение нитей, ткань, ткацкий станок, полотняное, репсовое, саржевое и атласное переплетение, значение в жизни человека.*

Tischuk M.V. *Weave: the question of Western Polissya the weaving. In this article you can find information about history of the formation interlacing yarns obtained from bast cultures, tissues produced on handlooms in Western Polissya and beyond, as well as their importance in different periods of human life.*

Keywords: *weave, fabric, loom, linen, rep, twill and satin weave, the value of human life.*